

door mevr. mr. J. J. M. S. Leyten-de Wijkerslooth

mevrouw mr. J. J. M. S. Leyten-de Wijkerslooth (1935) was adjunct-griffier van de Tweede Kamer, lid van Provinciale Staten van Noord-Brabant, vice-voorzitter van de KVP en tot 11 oktober 1980 lid van het presidium van het CDA. Thans is zij lid van de Omroepraad en lid van de Eerste Kamer voor het CDA.

Emancipatie en individualisering

In 1975 publiceerde het CDA-vrouwenberaad ter gelegenheid van het internationaal jaar van de vrouw een brochure, getiteld: Samen op weg naar een verantwoordelijke maatschappij.

In een inleidend artikel van die brochure deed ik een poging om aan te geven, dat een emancipatiebeleid van de drie grote politieke stromingen — christen-democraten, socialisten en liberalen — evenzeer zou — en ook zou moeten — verschillen als de mens- en maatschappijvisies van die drie stromingen verschillen. Mijn zorg was toen, dat het emancipatiebeleid een soort apolitieke bezigheid zou worden, die een eigen weg zou gaan zonder toetsing van dat beleid aan andere idealen en uitgangspunten van het CDA.

Nu we vijf jaar verder zijn en een veel helderder zicht hebben gekregen op de geweldige maatschappelijke veranderingen, die zich voltrekken op bijvoorbeeld het terrein van het gezin, van andere samenlevingsvormen, van de opleidingskansen van vrouwen, van de beroepsarbeid van gehuwde vrouwen, lijkt het

nuttig een aantal mede door het CDA gesteunde en geëntameerde beleidsmaatregelen te evalueren en te toetsen op hun effect op andere aandachtsvelden van het CDA, zoals bijv. de positie van kinderen en gezin, de positie van de thuis werkende vrouw, het vrijwilligerswerk en een evenwichtige inkomensverdeling, de zorg voor de alleenstaanden en andere samenlevingsvormen.

Toen het verkiezingsprogramma 1977-1981 „Niet bij brood alleen” werd vastgesteld, was iedereen tevreden, want alles had zijn plaats gekregen: het gezin, de kinderen, het emancipatiebeleid, de alleenstaanden, de een-oudergezinnen, de andere samenlevingsvormen en zelfs de thuis werkende gehuwde vrouw in de fiscale paragraaf. Gemakshalve verwijs ik hier naar de in dit verband meest relevante artikelen 3, 4 en 124¹.

¹ artikel 3

Het gezin is een onmisbare pijler van onze samenleving. Het scheidt het meest geëigende opvoe-

De tevredenheid duurde echter niet zo lang, want al in de verkiezingscampagne bleek, dat we op allerlei vragen, die ons gesteld werden over met name artikel 3, geen gedegen antwoorden hadden. Dege-
nen, die met grote instemming in artikel 3 de zin: „Het gezin is een onmisbare pijler van onze samenleving” hadden gelezen, vroegen hoe het CDA — eenmaal belast met regeringsverantwoordelijkheid — die onmisbare pijler zou steunen en met name dat meest geëigende opvoedingsklimaat voor kinderen dacht te beschermen. En degenen, die zeer geïnteresseerd waren in de gelijke kansen voor de vrouw en het doeltreffend emancipatiebeleid, vroegen of het feit, dat deze zaken in hetzelfde artikel 3 — maar ná het gezin — werden genoemd, betekende, dat de emancipatie van de vrouw ondergeschikt werd gemaakt aan het gezin en in feite een afkeuring inhield van de beroepsarbeid van gehuwde vrouwen met kinderen.

Kortom: het bleek niet zo eenvoudig om een samenhangende visie te geven op de vraag hoe een beleid er uit zou moeten zien, dat tegelijkertijd de zo noodzakelijke emancipatie van de vrouw zou bevorde-

ren, het gezin als meest geëigend opvoedingsklimaat van kinderen zou beschermen, en de helpende hand zou toesteken aan het sterk toenemend aantal in moeilijkheden verkerende één-oudergezinnen. Heel veel verder zijn wij met die samenhangende visie nog niet gekomen, ook al zijn daarvoor de afgelopen jaren wel een groot aantal bouwstenen aangedragen, o.a. het WRR-advies over de emancipatie van de vrouw uit 1976, het SER-advies over de positie van de vrouw met betrekking tot de arbeid, en verschillende adviezen van de Emancipatie-Commissie, waarvan de belangrijkste, het Advies Arbeid, zojuist in oktober 1980 is verschenen. Als eigen CDA-bouwstenen valt hierbij in het bijzonder te denken aan de brochure van een werkgroep uit het CDA-Vrouwenberaad over het Gezin (voorjaar 1979) en het op het fusiecongres van 11 oktober 1980 definitief vastgestelde program van uitgangspunten van het CDA.

Taak overheid

Alvorens in te gaan op een aantal klemmende vragen, die naar mijn mening het CDA zal moeten beantwoorden wil het

dingsklimaat voor kinderen en verschaft de noodzakelijke basis voor wettelijke regelingen. Gelijke kansen voor man en vrouw; een in bovenstaand licht doeltreffende uitwerking van het emancipatiebeleid is gewenst.

Maatschappelijke dienstverlening en gezinsverzorging zijn noodzakelijk en moeten voor de mensen bereikbaar zijn.

artikel 4

Daarnaast vragen wij bijzondere aandacht voor velerlei groeperingen alleenstaanden, zoals ongehuwden, weduwen, weduwnaars, gescheidenen — allen met of zonder kinderen, al of niet in gezinsverband wonend — en voor samenwonenden in andere samenlevingsvormen.

Voor zover andere samenlevingsvormen als huishouding worden erkend, wordt dit niet alleen in een voor hen voordelige zin (huisvesting) maar ook in een voor hen nadelige zin (studiebeurzen, sociale uitkeringen) toegepast.

artikel 124

De fiscale positie van de gehuwde vrouw in de inkomstenbelasting verdient voor wat de thuiswerkende gehuwde vrouw betreft nadere bezinning. Hetzelfde geldt voor de bijzonder moeilijke positie waarin zich onvolledige gezinnen kunnen bevinden.

tot die samenhangende visie kunnen komen, wil ik eerst enkele opmerkingen maken over de beperkte taak en de beperkte mogelijkheden, die de overheid heeft om de bijzondere betekenis, die het CDA toekent aan huwelijk en gezin (program van uitgangspunten artikel 14) in de praktijk gestalte te geven.

De zojuist genoemde Gezinsbrochure van het CDA-Vrouwenberaad ontketende een grote hoeveelheid publiciteit en discussie o.a. omdat deze brochure aantoonde, dat geheel onafhankelijk van overheidsinvloeden het gezin ingrijpende wijzigingen had ondergaan: de verenging van familie tot kern-gezin, de sterke gezinsverdunding, het toenemend aantal echtscheidingen, de toenemende neiging onder jongeren om andere — soms vrijblijvende — samenlevingsverbanden op te zetten. Sterker nog, het gezin had al deze ontwikkelingen ondergaan in een periode waarin de overheid huwelijk en gezin beschermd door allerlei maatregelen van juridische aard (huwelijksgoederenrecht, erfrecht, alimentatie), van inkomenspolitieke aard (lonen en inkomens werden op een niveau gebracht, dat toereikend was voor man, vrouw en kinderen), van fiscale aard, en zeker niet in de laatste plaats door het introduceren van het hele sociale verzekeringsstelsel van AOW tot en met Kinderbijslag, dat alleenstaanden en gezinnen een minimum inkomen garandeerde.

Toch bleek in een groot aantal discussies, spreekbeurten en fora over deze brochure, dat velen binnen het CDA juist van de overheid verwachten, dat zij in staat zal zijn huwelijk en gezin weer die bijzondere betekenis te geven, c.q. te doen behouden, zoals die in het program van uitgangspunten is geformuleerd. Hoe vurig ik ook hoop, dat huwelijk en gezin de stormen van de huidige maatschappelijke ontwikkelingen zullen weten te over-

leven, het zal naar mijn mening in de eerste plaats afhangen van de eigen verantwoordelijkheid en creativiteit van de mensen zelf of dit ook het geval zal zijn. De kerken en maatschappelijke organisaties, zoals bijv. de christelijke vrouwenorganisaties, hebben een zeer belangrijke taak om de mensen de weg te wijzen hoe een modern gezin de maatschappelijke verantwoordelijkheid van ieder van de gezinsleden kan combineren met de onderlinge liefde, verantwoordelijkheid en geborgenheid, die het gezin zijn bijzondere betekenis geven.

De overheid kan die taak niet overnemen, hetgeen niet wil zeggen dat de overheid in het geheel geen taak op dit terrein heeft. De taak van de overheid is echter marginaal. De overheid dient zich te onthouden van maatregelen, die het huwelijk in een ongunstiger positie plaatsen dan andere samenlevingsvormen, van maatregelen, die het ouders steeds moeilijker maken zelf de verantwoordelijkheid en zorg voor hun kinderen op zich te nemen, van maatregelen, die zozeer gericht zijn op eigenbelang, dat deelgenoten in samenlevingsverbanden van elkaar vervreemden en op hun individualisme worden teruggeworpen. Als complement daarvan kan en moet zo nodig de overheid maatregelen nemen, die mensen stimuleren verantwoordelijkheden voor elkaar te dragen, die ouders in de gelegenheid blijven stellen hun kinderen zoveel mogelijk zelf te verzorgen en op te voeden, die mensen in de gelegenheid blijven stellen vrijwilligerswerk te verrichten.

Spanningsveld

Zonder hier verder uitvoerig op de Gezinsbrochure van het CDA-Vrouwenberaad te kunnen ingaan, wil ik naast de lof voor de eerlijke analyses in de brochure van de ontwikkelingen in het gezin en het

beschrijven van een aantal taken voor het christelijk gezin in de toekomst, ook wel een punt van kritiek of teleurstelling uitend over deze brochure. Deze teleurstelling mijnerzijds betreft met name het feit, dat de brochure onvoldoende blootlegt het spanningsveld, zoals zich dat lijkt te ontwikkelen tussen een sterk op de verzelfstandiging van de positie van de gehuwde vrouw gericht emancipatiebeleid enerzijds en de positie van het gezin, met name die van de kinderen daarin anderzijds. Het signaleren van dat spanningsveld had tijdiger kunnen leiden tot het formuleren van een aantal politieke vraagpunten voor het CDA; nu hebben in de afgelopen jaren CDA-Tweede Kamerfractie en bewindslieden soms te haastig antwoorden op die vraagpunten moeten zoeken, omdat de maatschappelijke ontwikkeling verder uitstel van beleid niet kon dulden. Ook de commissie, die belast is geweest met het opstellen van het nieuwe concept-verkiezingsprogram „Om een zinvol bestaan” is tegen een aantal van die vragen opgelopen en heeft eveneens onder tijdsdruk voorlopige oplossingen moeten kiezen.

Toch zijn al deze oplossingen onbevredigend voor wisselende groepen, zolang er geen consensus is, waar we willen eindigen met de verdeling van betaalde beroepsarbeid tussen mannen en vrouwen, met de verdeling van de zorg voor kinderen en van huishoudelijke taken, met de verdeling van het vrijwilligerswerk, en tenslotte met de verdeling van de lonen en inkomens.

Zolang we geen eindmodel hebben als CDA is het ook buitengewoon moeilijk een evenwichtig oordeel te hebben over alle maatregelen, die er nu genomen en bepleit worden, omdat we ze niet kunnen toetsen aan een ideaal dat we willen bereiken met al die verdelingen.

Ik kan niet warm lopen voor een emanci-

patiestreven dat het gericht zijn van mensen op elkaar geweld aan doet en dat geen recht doet aan beginselen van draagkracht (in de belastingen bijvoorbeeld) en solidariteit (in de sociale zekerheid). Ik vind dat het CDA zich hiertegen te weer moet stellen; het zou mij wat waard zijn wanneer ook de CDA-vrouwen daarin voorop zouden gaan. Aan de hand van enkele concrete punten wil ik een en ander nader toetsen.

Het vraagstuk van de individualisering en de dubbele inkomens

In de eerste helft van deze eeuw is het als een grote sociale verworvenheid bevochten en beschouwd, dat de mannenlonen zodanig omhoog gingen, dat na het afschaffen van de kinderarbeid nu ook vrouwen het zich konden veroorloven zich geheel aan de verzorging van het huishouden en de kinderen te wijden. Na de oorlog werden ook de uitkeringen geheel op dit ideaal geënt.

Ook in het fiscale recht werden man en vrouw als eenheid beschouwd en gold voor de fiscus de draagkracht van het echtpaar als geheel, de zgn. gezinsdraagkracht. Inkomens van man en vrouw werden bij elkaar opgeteld en volgens het dan geldende progressieve tarief bij de man belast. In dit systeem maakte het voor de te betalen belasting weinig verschil of man en vrouw ieder *f* 50.000,— verdienden, dan wel de man alleenverdiener was van een inkomen van *f* 100.000,— (geringe extra aftrekposten buiten beschouwing gelaten).

In 1973 werd dit systeem gewijzigd in die zin, dat de vrouw voor wat betreft haar inkomen uit arbeid zelfstandig werd aangegagen. In het hiervoor genoemde voorbeeld leverde dat een belastingbesparing per jaar op van ca. *f* 12.000,— voor de twee inkomens van *f* 50.000,— vergeleken met het ene inkomen van *f* 100.000,—.

Het systeem had ontegenzeggelijk grote voordelen: psychologisch was het voor de werkende gehuwde vrouw een verbetering om tenminste door de belasting als een min of meer zelfstandig persoon te worden behandeld en niet meer alleen als inkomensbestanddeel op het aangiftetiljet van haar man. Daarnaast werkte het zeer stimulerend op de participatie van vrouwen in de betaalde arbeid, omdat er simpel gezegd van het verdiende inkomen van de vrouw meer overbleef dan bij heffing volgens het hoge marginale tarief van de man het geval was. Tenslotte had het minstens het optische voordeel, dat het samen het inkomen verdienen (en dus ook samen het werk binnenshuis verdelen?) met een fiscale premie werd beloond.

Het systeem had ook nadelen: het werkte voordeliger (m.a.w. de fiscale premie was groter) naarmate het inkomen van de man of van beiden hoger was. Bijv. bij een inkomen van de man van *f* 25.000,— en van de vrouw van *f* 10.000,— was het fiscale voordeel *f* 1580,—, maar bij een inkomen van de man van *f* 90.000,— en van de vrouw wederom van *f* 10.000,— was het fiscale voordeel *f* 4780,—. Inmiddels is een verdere verfijning van dit systeem in voorbereiding. Staatssecretaris Nootboom diende in 1979 een nota in getiteld „Op weg naar gelijke fiscale behandeling van de (werkende) gehuwde vrouw en haar man, en van deelgenoten van vormen van samenleven en samenwonen”. De nota zal dezer dagen in de Tweede Kamer in openbare behandeling komen.

Eveneens werd in oktober 1980 door de Tweede Kamer een motie op voorstel van de CDA-fractie aanvaard ertoe strekkende, dat ook voor de vermogensbelasting en de inkomens uit vermogen naar een zelfstandige positie van de gehuwde vrouw moet worden gestreefd.

Gezinsdraagkracht

Waarom over deze zaken zo uitgewijd? In de eerste plaats om aan te tonen, dat Kamer en regering duidelijk op weg zijn naar een toenemende individualisering in de belastingen (en de uitkeringen, maar daarover hieronder meer) zonder de gezinsdraagkracht opnieuw in de overwegingen te betrekken. Bij de voorstellen in de nota „Op Weg” is de zinsnede opgenomen: „Vergeleken met het bestaande stelsel is aan de gezinsdraagkrachtgedachte geen groter gewicht toegekend”. Toch zou daar naar mijn mening alle reden toe zijn, omdat de draagkracht nu eenmaal ten nauwste samenhangt met de vraag hoeveel personen van dat inkomen moeten leven en een toenemende individualisering zich nu juist verwijderd van het stellen en beantwoorden van die vraag. Het kan naar mijn mening niet de bedoeling van een emancipatiebeleid zijn, dat het mensen terugwerpt op zichzelf en daarmee de betekenis en verantwoordelijkheid van mensen voor elkaar ontkent. Ook een emancipatiebeleid moet getoetst kunnen worden aan begrippen als verantwoordelijkheid en solidariteit.

Het concept-verkiezingsprogramma „Om een zinvol bestaan” doet een poging de grenzen van de individualisering aan te geven: Art. 3.17 c. . . . „Ten behoeve van het doel van het emancipatiebeleid wordt zover mogelijk gegaan met individualisering. De grens hiervoor ligt in het draagkrachtbeginsel van de belastingwetgeving en in het solidariteitsbeginsel van de sociale zekerheidswetgeving”. Ik hoop zeer, dat de bedoeling van deze formulering goed wordt verstaan en dus ook in het verkiezingsprogramma blijft staan.

We zullen de begrippen draagkracht en solidariteit nog hard nodig hebben om in de komende jaren van koopkrachtverlies en inleveren tenminste de minimum-ge-

zinsinkomens zoveel mogelijk van koopkrachtverlies te vrijwaren en de koopkracht van zgn. alleenverdieners niet te ver te doen achterblijven bij beroepsgenoten, die een belangrijk deel van de kosten van levensonderhoud kunnen spreiden over twee inkomens. De zgn. *dubbele inkomens* zullen daarbij zeker niet buiten beschouwing kunnen blijven. In het vorenstaande heb ik al gememoreerd, dat het fiscaal veel voordeliger is in een gezin twee inkomens van f 50.000,— te hebben, dan één van f 100.000,—. Het wordt nog opvallender als we ons realiseren, dat van een inkomen van f 100.000,— een veel forser offer in de komende jaren zal worden gevraagd dan van één of twee van f 50.000,—. (Hogere inkomens zullen meer moeten inleveren dan lagere.) Deze verschillen in consumptiemogelijkheden tussen zgn. „alleenverdieners” en dubbele inkomens verdienen daarom aandacht omdat het legioen van alleenverdieners in toenemende mate te vinden is in gezinnen met kinderen, zeker in de jongere generatie, waar vrijwel alle vrouwen, die geen kinderen hebben of nog niet hebben, werken.

De discussies over ongerechtvaardigde inkomensverschillen krijgen iets heel onwettelijks als we ons realiseren hoe groot de welvaartsverschillen al geworden zijn tussen mensen met eenzelfde bruto-inkomen, maar verschillende gezinssituaties. Ter toelichting: Stel op dezelfde basis-school werken 5 onderwijzers van ca 40 jaar met een bruto-inkomen van ca f 40.000,—.

A. Is een gescheiden vrouw met 3 kinderen zonder alimentatie (duur huishouden, vanwege huishoudelijke hulp, klaargekochte kinderkleren, dure diepvriesproducten etc. etc.).

B. Gehuwde man met 3 kinderen, waarvan de vrouw naast de verzorging en opvoeding van de kinderen alleen onbetaald

vrijwilligerswerk doet.

C. Gehuwde man zonder kinderen, waarvan de vrouw eveneens alleen onbetaald vrijwilligerswerk doet.

D. Alleenstaande man of vrouw.

E. Gehuwde man zonder kinderen, waarvan de vrouw tevens onderwijzeres is. (Zij hebben samen een inkomen van f 80.000,—.)

F. Ongehuwde man, samenwonend met een ongehuwde vrouw, tevens onderwijzeres, zonder kinderen. (Zij hebben eveneens samen een inkomen van f 80.000,—, doch betalen thans minder belasting dan het echtpaar onder E.)

Het zal duidelijk zijn, dat het welvaartspeil, of misschien beter gezegd de consumptiemogelijkheden, sterk oplopen van A naar F, en dat hun draagkracht totaal verschillend is. De maatschappelijke ontwikkeling is bovendien zodanig, dat het aantal gevallen onder A (één-oudergezinnen) en het aantal gevallen onder F (samenlevingsverbanden zonder kinderen) sterk stijgt, terwijl in belangrijke mate ons systeem van inkomensvorming, draagkracht, kinderbijslag, uitkeringen e.d. geënt is op de situaties onder B, C en D.

Op 6 oktober 1980 stuurde de Nederlandse Gezinsraad een brandbrief naar de Tweede Kamer ter gelegenheid van de Algemene Politieke Beschouwingen om toch vooral te willen letten op de koopkrachtdaling in gezinnen met kinderen. Doch ook in die brief werd in wezen alleen de situatie van B en C vergeleken. De Gezinsraad wijst erop, dat „we wel heel ver af zijn van de start van het huidige kinderbijslagstelsel (SER-advies 1964), waaraan de intentie ten grondslag lag het welvaartspeil van gezinnen met kinderen niet lager te laten liggen dan ca 80 % van dat van gezinnen zonder kinderen”. De Gezinsraad kwantificeert niet hoever we van die 80 % verwijderd zijn, het is zeker een nauwkeurig onderzoek waard.

Een oppervlakkige blik op de cijfers doet

mij echter vermoeden, dat ik zeker niet te pessimistisch ben met de stelling, dat het welvaartspeil van A en B ruim onder de 40 % blijft van het welvaartspeil van F.

Verkiezingsprogram

Om aan bovenstaande ongerechtvaardigde verschillen althans iets te doen is in het concept-program „Om een zinvol bestaan”, naast een bepaling ter bescherming van de minimum-gezinsinkomens het navolgende artikel opgenomen:

Art. 2.47:

„Ook in de belastingwetgeving wordt gestreefd naar een gelijke behandeling van mannen en vrouwen, die in vergelijkbare omstandigheden verkeren. Dit overigens zonder het draagkrachtbeginsel uit het oog te verliezen. Daarom: als beide partners in een huwelijk elk afzonderlijk meer dan f 30.000,— verdienen, wordt van de minst-verdienende het deel boven genoemde f 30.000,— opgeteld bij het inkomen van de meest-verdienende, voor wat betreft de berekening van beider belastingverplichtingen. Duurzaam niet-gehuwd samenlevenden worden in beginsel gelijkgesteld aan gehuwd samenlevenden.”

De verontwaardiging van andere politieke partijen — en van sommigen binnen het CDA — over dit artikel was groot („een onaanvaardbare stap terug in het licht van de emancipatie”); misschien kunnen zijn ons eens uitleggen hoe deze verontwaardiging zich verhoudt tot hun standpunten van solidariteit met de zwakken, die zij in ander kader in alle eerlijkheid proberen waar te maken. Of moeten wij zo langzamerhand het hebben van kinderen gaan beschouwen als een luxe, die vergelijkbaar is met luxe-bestedingen als een reis naar de Canarische eilanden of het hebben van een tweede woning? Ook het FNV heeft nog in het geheel geen standpunt over het vraagstuk van

de dubbele inkomens blijktens een interview met Wim Kok in de Haagse Post van 16 oktober 1980. Het FNV denkt toch niet echt, dat we voort kunnen gaan met een precies even groot inkomensoffer ten behoeve van de uitkeringstrekkers te vragen van de mevrouw in mijn voorbeeld A als van de mijnheer in mijn voorbeeld F?

Het vraagstuk van de individualisering van de uitkeringen

Conform artikel 4, lid 1 van de 3e richtlijn van de Europese Gemeenschappen dienen mannen en vrouwen ook in het sociale zekerheidsstelsel gelijkberechtigd te worden. Het is goed, dat het concept-program „Om een zinvol bestaan” deze verplichting met evenzoveel woorden heeft opgenomen, daarmee aangevend te onderschrijven het belang van de gelijkberechtiging van vrouwen.

De staatssecretarissen De Graaf van Sociale Zaken en mevrouw Kraaijeveld-Wouters van CRM zijn doende een systeem te ontwerpen, waarbij de uitkeringen geïndividualiseerd worden. In het licht van het voorgaande lijkt het duidelijk, dat er nauwlettend op moet worden toegezien, dat de gezinnen, die van één uitkering moeten rondkomen geen onaanvaardbare achterstanden gaan oplopen vergeleken met de gezinnen en samenlevingsverbanden waar twee uitkeringen of één uitkering + een arbeidsinkomen aanwezig zijn. Immers ook hier geldt weer, dat het in de toekomst voornamelijk de één-oudergezinnen en de gezinnen, waarvan de vrouw heeft afgezien van betaalde beroepsarbeid ten gunste van de onbetaalde arbeid van opvoeding van kinderen en vrijwilligerswerk, zullen zijn, die bij ziekte of werkloosheid van één uitkering moeten leven.

Het concept-verkiezingsprogram zegt hierover:

Art. 2.32. „Het stelsel en de financiering van de sociale zekerheid worden

doorgelicht op het functioneren van de beginselen van solidariteit, equivalentie (verhouding premie-uitkering) en draagkracht. Daarbij zullen alle draagkrachtbepalende elementen (belastingen, premies, subsidies, dubbele inkomens etc.) in onderlinge samenhang moeten worden beoordeeld.”

Het is voor mij zeer de vraag of het — na invoering van individualisering van de uitkeringen — uit financiële overwegingen nog verantwoord is om juist in gezinnen met kinderen te kiezen voor één arbeidsinkomen — en dus voor één uitkering bij ziekte of ontslag — in een tijd waarin zoveel werkloosheid heerst, dat de kans op werk in een noodsituatie gering is en de minima zozeer onder druk van de slechte economische situatie komen te staan, dat aan koopkrachtvermindering van de minima niet meer te ontkomen valt. Naarmate het verschil tussen een gezinsuitkering en de dubbele uitkeringen voor werkenden groter wordt, is daarom naar mijn mening de kans ook groter, dat de Emancipatie-Kommissie (in haar Advies Arbeid) gelijk krijgt, dat het arbeidsaanbod van vrouwen tot 1990 aanzienlijk hoger kan uitvallen dan het CPB thans raamt. Het CPB heeft een toeneming van het totale arbeidsaanbod tot 1990 berekend van 630.000 personen (= 400.000 mensjaren). De E.K. acht het mogelijk, dat tot 1990 daarboven nog een extra arbeidsaanbod van voornamelijk vrouwen zal plaatsen van 540.000 personen (270.000 mensjaren). Wat een dergelijke gigantische stijging van het arbeidsaanbod in de komende 10 jaar zou betekenen voor de werkgelegenheid en de uitkeringen laat zich raden.

Het lijkt alleen al uit economische overwegingen niet erg logisch om af te koersen op een beleid, waarbij vrouwen met jonge kinderen zich op de arbeidsmarkt gaan melden, die daaraan geen behoefte hebben uit ontplooiingsoverwegingen of

zulks in strijd met het belang van hun kinderen achten, doch dit alleen gaan doen omdat het nalaten ervan te grote risico's voor hun gezinnen en kinderen met zich brengt.

De zwakke rechtspositie van de gehuwde vrouw zonder betaalde baan en de alimentatie

Als een jonge vrouw haar baan opgeeft omdat zij een baby krijgt, dan zijn daarvan de gevolgen op het ogenblik aanzienlijk groter dan een tiental jaren geleden. In de eerste plaats halveert uiteraard het gezinsinkomen (uitgaande van gelijksoortig werk van man en vrouw), maar de kans dat zij over een aantal jaren weer een baan vindt is veel kleiner geworden als gevolg van de zeer hoge werkloosheid. Daarentegen is de kans, dat zij die baan weer nodig zal hebben door het sterk gestegen aantal echtscheidingen eveneens enorm toegenomen.

Tegelijkertijd tekent zich echter een Kamermeerderheid af, die voorstander is van een sterke inperking van de alimentatierechten/plichten. (Zie o.m. motie Wessel-Tuinstra uit november 1979.) Nog dit jaar zal een wetsontwerp worden ingediend gebaseerd op het Rapport Alimentatienormen uit 1978. Een van de doelstellingen is de alimentatievaststelling beter voorspelbaar en meer doorzichtig te maken, ongetwijfeld een groot goed voor de rechtszekerheid. Zeker zal echter ter gelegenheid van dit wetsontwerp ook een fundamentele discussie over de alimentatie worden gevoerd. Begrippen als verantwoordelijkheid en solidariteit dienen ook hier voor het CDA leidraad in die discussie te zijn. Geen eenvoudige opgave in een tijd, waarin begrippen als individualisering, „jezelf kunnen zijn” en „iedere volwassene moet voor zichzelf zorgen” populairder lijken. Artikel 14 van het Program van Uitgangspunten zegt het volgende:

„Het CDA acht huwelijk en gezin van bijzondere betekenis. Het kind behoort te kunnen opgroeien onder de voortdurende zorg en verantwoordelijkheid van zijn ouders of verzorgers, waarbij geborgenheid, liefde en onderlinge zorg voorop staan”. In de praktijk zal dit doorgaans (nog?) betekenen, dat de moeder een aantal jaren haar betaalde functie opgeeft om dit opvoedingsklimaat mogelijk te maken. Een behoorlijke alimentatieregeling blijft noodzakelijk om de keuzevrijheid van ouders, dat één van beiden geen betaalde arbeid verricht in het belang van de kinderen, ook in de toekomst te garanderen.

Slot

De Emancipatie-Kommissie schat, dat het arbeidsaanbod van vrouwen de komende 10 jaar zal toenemen met tenminste 325.000 en wellicht zelfs met 800.000. De vraag welke van beide cijfers in 1990 zal blijken te zijn bereikt, hangt m.i. mede af van het beleid, dat de komende 10 jaar zal worden gevoerd. Het beleid mag in het belang van de emancipatie van de vrouw niet gericht zijn op het weren van vrouwen van de arbeidsmarkt, doch dient evenmin tot gevolg te hebben, dat de keuzevrijheid van gezinnen om met één inkomen genoeg te nemen, zozeer wordt ingeperkt, dat ouders wel gedwongen zijn beiden betaalde beroepsarbeid te zoeken. Als de individualisering doelstelling van beleid wordt, de kinderbijslag verder onder druk komt te staan, bij nivellering en verlies van koopkracht geen rekening wordt gehouden met de gezinsomstandigheden van alleenverdieners, en tenslotte de rechtspositie van gehuwde vrouwen zonder betaalde baan zwakker wordt, lijkt dat gevolg onvermijdelijk. Mijn zorg is dat gepoogd wordt het doel van de emancipatie door het middel van de individualisering naderbij te brengen

zonder acht te slaan op de principiële grenzen die liggen in het in onderlinge zorg en verbondenheid leven van mensen en voorts in de beginselen van draagkracht en solidariteit. Ik meen dat een emancipatiestreven dat mensen terugwerpt op hun eigen belang niet de onderlinge saamhorigheid maar juist de vereenzaming in de hand zal werken; een dergelijk emancipatiestreven hoort niet thuis in een christen-democratische partij. Het is al treurig genoeg dat andere partijen zich hier sterk voor maken.

Als wij er in slagen ook die begrenzing in het beleid gestalte te blijven geven, zullen wij er hopelijk ook in slagen „het recht op een gelijkwaardige ontplooiing van alle mensen te realiseren, zonder dat dit ontspoord in een ontkenning van de onderlinge afhankelijkheid van mensen” (Toelichting op het Program van Uitgangspunten). Dat zal in onze visie de kern moeten zijn van een emancipatie van samenlevende mensen.

